

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2008

NR 3

2008-08-25

Peter Hernqvist – ett 200 års minne

Peter Hernqvist är en av de främsta västgötarna genom tiderna. Han föddes 1726 i Härlunda utanför Skara, blev student i Uppsala 1750 och lade 1756 fram sin magisteravhandling "Om naturliga Medel att uppnå Själsfrid". Denna avhandling kommer att presenteras i vår Årsskrift. Hernqvist blev god vän med Linné som hade stort förtroende för honom. Bekantskapen med Linné blev avgörande för hans liv. Linné rekommenderade honom till den veterinärmedicinska utbildning i Frankrike som Kungl. Maj:t anslagit medel till 1763. Under åren 1763 till 1769 vistades Hernqvist i Frankrike och fick här grundliga kunskaper inom veterinärmedicinen.

Han skaffade sig även en bred orientering och stor beläsenhet inom de filosofiska och litterära områdena, liksom att han

utvecklade sina omfattande musikaliska intressen.

Återkommen till Sverige blev han slutligen utnämnd till lektor i matematik i Skara 1773. 1774 tillerkänns han genom ett kungligt brev ett årligt arvode mot att han vart tredje år intygar att han "tillbörligen inöfvat åtminstone 2:ne Elever in arte Veterinaria".

1775 tillkom Veterinärinrättningen i Skara och där verkade han till sin död 1808. Som en kuriositet kan nämnas att han försökte bli biskop i Skara sedan Forssenius avlidit 1788. Hans något märkliga skäl var att han, sedan de biskopliga uppgifterna överlätits på domprosten, kunde få mer tid över till vad han uppfattade som sin viktigaste uppgift, nämligen den veterinärmedicinska. Av detta blev dock intet.

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0511-165 40
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
E-post: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Järpås. 0510-910 16
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 033-26 70 04
info@creadiem.se

Skr: Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@gotene.se

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0511-165 40
sven-olof.ask@tele2.se

Anders Franck, Göteborg. 031-25 26 82
franck@telia.com

Tore Hartung, Mariestad. 0501-18742
tore.hartung@comhem.se

Ritwa Herjulfsdotter, Göteborg. 0762-11 40 31
ritwa@herjulfsdotter.se

Hans Menzing, Skara. 0511-126 43
hans.menzing@telia.com

Göran Ternebrandt, Hällefors. 0591-10159
goran.ternebrandt@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-748 19
clary.winberg@vgregion.se

Årsavgift 2008: Enskilda medlemmar 100 kr,
Åkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

"Meddelandet" utkommer i februari, juni, augusti och december.

Ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande nya medlemmar välkomna till föreningen:

Svante Andreae, Söne

Nils Båth, Enskededalen

Gunnar Hagström, Bäreberg

Anita Johansson, Rackeby

Thomas Sallander, Trollhättan

Lars-Evert Svensson, Alingsås

Skaramissalets musik i Skara domkyrka

Lördagen den 30 augusti kl. 16.00 blir det en konsert i Skara domkyrka med Schola Gothia. Gruppen som har sin förankring i Göteborg leds av organisten Ulrike Heider och är specialiserad på gregoriansk sång. Vi får lyssna till olika partier ur Skaramissalet och vi får även en introduktion till tiden kring missalets tillkomst. Bakom konserten står Stiftelsen för utgivande av Skaramissalet. Välkomna!

Några av vattendragen i Västergötland har under senare år blivit dokumenterade i sin samtid. I boken "Riverside Viskan" av Jan Töve utgör fotografierna en fascinerande resa längs hela Viskan, från källflödet i sjön Tolken väster om Ulricehamn till Klosterfjorden och Kattegatt. Landskap, miljöer, människor, samhällen och det där vardagliga har Jan Töve fångat i kameralinsen under en period av fem år. Macken. Motorvägsbygget. Tennisbanan en vinterdag. Fallet vid Ålgården. Under Kungsbron. Nedströms en april dag. Kungsfors kraftstation. Syftet enligt Töve har varit att skildra en liten bit av Sverige de första åren in på 2000-talet. Vilka delar av Viskans 14 mil som dokumenterats har styrts av slumpen. Valet av motiv har skett intuitivt och möten med människor har varit oförutsedda. En härlig mix av både det bildsköna och vardagsögonblicket utan tillrättaläggande. Förordet i boken är av Jan Öjmertz. Tomas Österlund har sammanfattat en historik över Viskan och förutom inledande ord av Jan Töve omfattar boken även en intervju med honom av Hasse Persson.

Jan Töve, bosatt i Härna, Hökerum, har en diger meritlista som fotograf med flera utmärkelser. Tre egna böcker har det blivit under åren och ett tiotal i samarbete med andra fotografer och författare. Senast boken "Matsmart – på spaning efter nya goda trender", utgiven på Gullers förlag, där Jan Töve har tagit fotografierna med nedslag runt om i Sverige. Bilder från Västergötland representeras bland annat av Broby gård på Västgötsläppen, där man ägnar sig åt uppfödning av strutsar. Fler böcker av Jan Töve är att se fram emot. I december 2007 tilldelades Jan Töve ett femårigt stipendium från Sveriges författarfond. Med stipendiet planerar han att göra "något om landsbygden, eller något om tysta landskap."

Gerd Ljungqvist-Persson

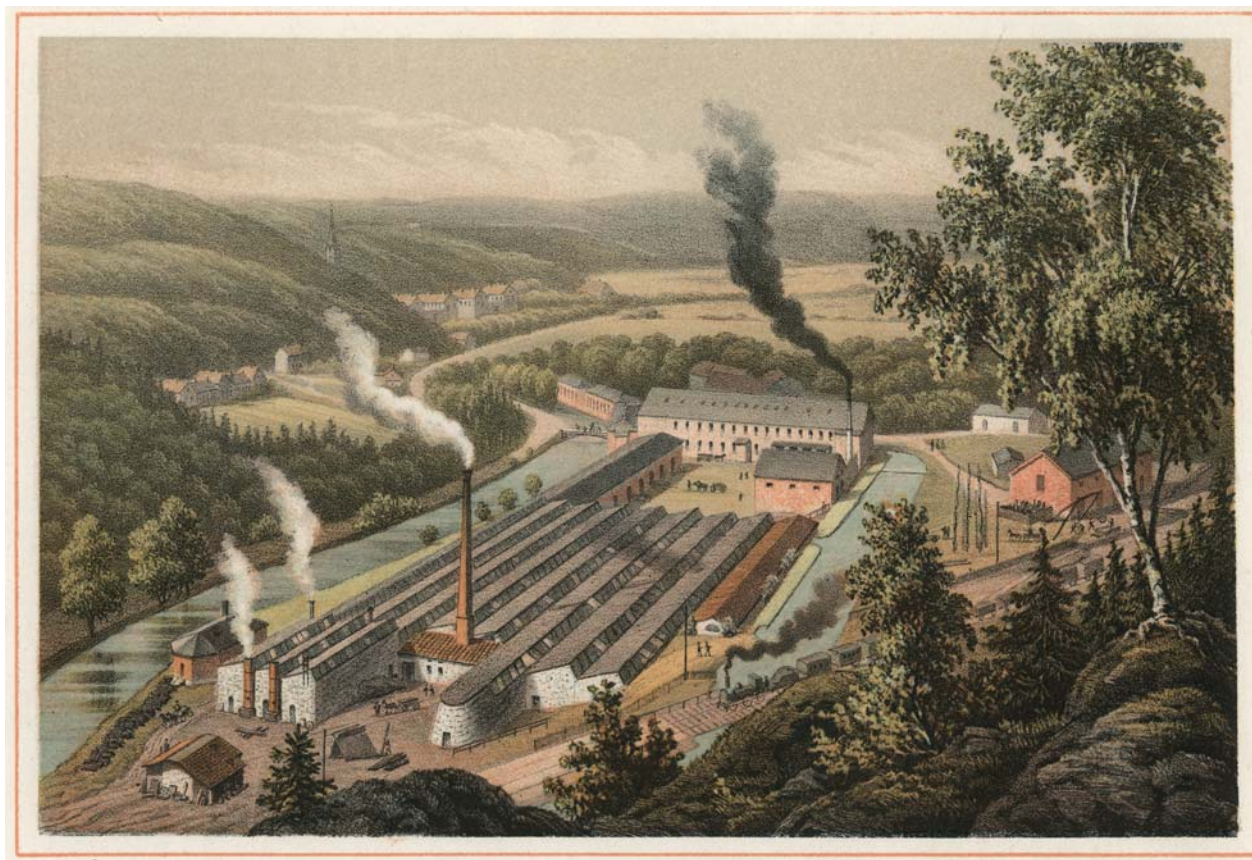
Riverside Viskan. Fotografier 2002-2007

av Jan Töve, Jan Öjmertz, Tomas Österlund, Hasse Persson.

Förlag: Nya Vyer

Antikvariat Tranan
Trumpetvägen 8, 514 32 Tranemo
Tel. 0325-768 46

Under mönstersamhällets yta. Mat och måltid i Jonsereds arbetarfamiljer under 1900-talets början.

Litografi ur Gust. Pabst, *Sveriges industriella Etablissementer*. Sthlm 1872.

Mönstersamhället Jonsered

Jonsereds samhälle ligger ca 15 km öster om Göteborg. År 1832 övertogs godset Jonsereds gård av William Gibson och Alexander Keiller. De hade båda utvandrat från Skottland i slutet av 1700-talet. I Göteborg ägnade de sig åt affärer av många olika slag. I Jonsered startade Gibson en fabrik för segelduksfabrikation. År 1839 tillkom också en mekanisk verkstad. Keiller lämnade tidigt Jonsered för att starta vad som senare blev Götaverken.

Jag skrev min kandidatuppsats i etnologi år 1976 inom ett projekt, som handlade om Jonsered. Uppsatsen har titeln "Mat och måltid bland arbetare och tjänstemän i Jonsered under 1900-talet". I dag, när Jonsereds herrgård disponeras av Göteborgs universitet, har jag i olika sammanhang återvänt till min kandidatuppsats. Den ligger till grund också för den här artikeln.

Jonsereds fabriker inriktades på att samhället skulle vara självförsörjande. Från Skottland hade Gibson med sig den brittiske socialreformatorn Robert Owens visioner om patriarkalismens mönstersamhälle, som skulle tillgodose arbetarnas alla behov och intressen.

Jonsered blev ett mönstersamhälle i den betydelsen att fabriken såg till att allt som arbetarna behövde fanns att tillgå i Jonsered. Det gällde också det tidiga 1900-talet, då min undersökning börjar. Där fanns arbete vid fabriken, som också ombesörjde bostäder. De gifta jonseredskvinnorna skulle vara hemarbetande. Fabriken rekryterade därför kvinnlig arbetskraft utifrån och byggde för dem Flickhemmet år 1904. Affären ägdes av fabriken och sålde de förnödenheter arbetarfamiljerna behövde. Det fanns skola för arbetarbarnen och vid mitten av 1800-talet byggdes en kyrka. Lärare och präst var anställda av fabriken. I Jonsereds samhälle fanns genom fabriken sjukvård, förlösningshem och ålderdomshem. Allt arbetarna behövde fanns att tillgå i Jonsered. Du kunde födas, leva och dö i Jonsered utan att någonsin behöva lämna samhället.

Under ytan

Ordet "mönstersamhälle" har en klang av den bästa av världar. När vi talar om Jonsered som ett mönstersamhälle låter det som en idyll, där arbetarna och deras familjer levde det goda livet. I början av 1900-talet hade arbetarna i Jonsered det jämförelsevis bra, med den tidens mått mätt, men lönerna var här, liksom på andra håll, ofta otillräckliga för en familjs behov, i synnerhet om det fanns många barn, vilket inte var ovanligt.

Under mönstersamhällets yta levde många ett liv, där maten var knapp och familjens medlemmar ofta gick hungriga. Det framgår av de intervjuer jag gjorde med människor som var barn i Jonsered i början av 1900-talet. De mest utförliga och bästa berättelserna om mat och måltid i Jonsereds arbetarfamiljer handlade också just om svårigheterna under det tidiga 1900-talet.

De goda berättelserna om den knappa maten i början av 1900-talet är intressanta också ur matforskningssynpunkt. Därför vill jag kort kommentera det, innan jag går vidare och berättar om matvanorna i Jonsereds arbetarfamiljer under början av 1900-talet. Vi tänker kanske inte så mycket på att vad vi äter hemma till vardags tillhör det mest privata. När ekonomin är dålig eller försämrats, är det ofta maten som blir en viktig ekonomisk buffert. Hur vi äter hemma märks inte utåt. Byter vi till billigare bostad, går i gamla och slitna kläder eller säljer bilen, är det något som omgivningen ser och inte sällan kommenterar.

Till det som i dag förstärker, att vad vi äter till vardags i hemmet nästan närmar sig det mest hemliga, hör också alla kostråd vi lever med. Vi vet hur vi bör äta, men hur vi i verkligheten äter, skiljer sig ofta från läkares och kostexperter rekommendationer. Följaktligen kan det vara svårt, att intervjua människor om hur de äter i dag. Svaren blir ofta knapphändiga och inte sällan insmyger sig hos intervjuaren misstanken, att berättelsen är friserad utifrån att den intervjuade vet hur man bör äta.

Så var det också, när jag intervjuade människor i Jonsered i mitten av 1970-talet. Deras berättelser om de egna matvanorna

då var fåordiga och uppriktigt sagt ganska tråkiga. Annat var det, när de äldsta informanterna kom in på familjernas matvanor i början av 1900-talet. Trots vad jag sagt, om att vi inte gärna berättar om vardagsmaten – och i synnerhet inte när den varit knapp och otillräcklig – gjorde tidsavståndet och de förändringar till de bättre som skett, att de som intervjuades var väldigt angelägna att berätta om hur familjerna – trots allt – klarade sin försörjning i ”mönstersamhället” Jonsered.

Skolköket i ålderdomshemmet: ”Vi skulle lära oss att laga billigt”.

Jonseredsflickorna började arbeta på fabriken i unga år men slutade i regel vid eller strax efter giftermålet. Det ingick av allt att döma i den patriarkaliska fabriksledningens planering, som framgår av tillkomsten av Flickhemmet för ogifta, inflyttade arbeterskor. Fabriken investerade också i det kvinnliga hemarbetet genom skolkök på ålderdomshemmet en gång i veckan för de unga jonseredsflickorna. På kvällarna var det matlagningskurser för fabriksarbeterskorna som förberedelse, kan vi anta, för deras kommande hustruliv. Omdömena om undervisningen varierar. En kvinna menar, att det de fick lära sig var ”till noll och intet värde”. Eftersom hennes goda berättarförmåga också ger en uppfattning om vad jonseredsflickorna fick lära sig på 1910-talet, återges ett exempel på hennes kritik här i ett citat från intervjun:

Vi skulle lära oss att laga billigt och då skulle vi lära oss att koka brödsoppa. Det var gamla brödkanter, som blivit över för dem på ålderdomshemmet. Dem fick vi mala och så koka med litet vatten och saft. Och det såg lila ut och fattiga var vi, men något tråkigare hade jag inte ätit än den brödsoppan. Det tyckte jag inte var något att lära bort ...

Kritiken som riktades mot skolköksundervisningen handlade inte bara om att den matlagning som lärdes ut i början av seklet för eleverna kunde te sig både ovanlig och torftig. Konsten ”att laga billigt” var inte något som var okänt för flickorna från de jonseredska arbetarhemmen.

Arbetsarhustrurna – Jonsereds dolda finansministrar

De gifta kvinnorna var de som i praktiken svarade för familjeförsörjningen i Jonsered. Mannens och fabriksarbetande barns löner var en bas – men i början av 1900-talet var den inte sällan otillräcklig för att föda familjen. Därtill kom att det i jonseredsfamiljerna ofta fanns – också in på 1950-talet – en eller flera inneboende från mor- eller farföräldragenerationen. En del av dem kunde bidra till familjens ekonomi med pengar och/eller arbete. Andra var resurs- och vårdnadskrävande på sätt som avlastade fabriken ålderdomshem och överförde också det ansvaret till hustruns försörjningsarbete i hemmet.

De här förhållandena var i början av 1900-talet ingenting som skilde arbetarlivet i Jonsered från arbetartillvaron i Göteborg, Sverige eller på andra håll i det industrialiserade Europa. Arbetarkvinnorna kallades då familjernas ”finansministrar” både i England och Frankrike. Männen och barnen tog in pengarna genom sitt lönearbete. Det var sedan de hemarbetande kvinnornas uppgift att hantera de otillräckliga penningresurserna så att de räckte till för familjemedlemmarnas försörjning. Med tidens låga kvinnolöner var det ofta oekonomiskt för arbetsarhustrurna att vara lönearbetande. En hemarbetande kvinna, som genom sin tidsanvändning kunde minska utgifterna, var vanligen en viktigare ekonomisk resurs än den som i en extremt knapp situation tvingades att gå ut i lågavlönat industriarbete. Fabriken ekonomiska investeringar i kvinnors utbildning till goda hushållerskor kan sägas vara ett erkännande av det ekonomiska värdet av den hemarbetande jonseredskvinnan. Som skicklig hushållerska kunde hon bidra till en effektiv förvaltning av jonseredsarbetarnas löner och de resurser, som den patriarkaliska fabriksledningen ställde till förfogande.

Hanteringen av familjernas penninginkomster tog sig i Jonsered – liksom i Göteborg, Sverige och övriga Europa – inte sällan

uttryck i form av en ojämlig distribution av maten. De lönearbetande familjemedlemmarna fick mest att äta. Det omvittnas av jonseredsinformanterna. Också under knappa ekonomiska omständigheter kunde köttbullar förekomma eftersom köttfärs, ”det gick ju att blanda upp. Då fick vi en köttbulle, vi som var hemma, och den som arbetade fick två”. Till vardags förekom det, att bara de som arbetade på fabriken fick smör och ost på brödet. En man säger, när han berättar om moderns försörjaransvar och familjens knappa ekonomi: ”Hon fick nog sitta emellan, mamman, många gånger. Hon fick nöja sig med matoset”. Samtidigt berättar han från sin barndom att alla familjemedlemmar många gånger gick hungriga och menar, att det gällde många arbetare i Jonsered i början av 1900-talet, särskilt de med stora familjer.

Arbetsdelningen inom den jonseredska arbetarfamiljen var ett könsuppdelat samarbetsprojekt. Mannen var lönearbetande tillsammans med familjens ogifta ungdomar. Allt som hade med matlagning och hushåll att göra betraktades som kvinnornas område. Den enda manliga hushållsinsats som nämns är diskstorkning: ”Jag tycker jag har något svagt minne av att pappa brukade ta handduken och torka. Han var så snäll”. I rättvisans namn skall inskjutas, att vedhuggningen, som var en del av förutsättningen för matlagningen, var en manlig syssla.

Hustruns uppgift var inte bara att fördela maten utifrån familjemedlemmarnas ekonomiska bidrag till försörjningen, vilket naturligtvis handlade om att det var viktigt att värna om orken hos dem som till allas bästa tog in de nödvändiga kontanterna, utan också ”att laga billigt”. Potatis och bröd var stommen i mathållningen. ”Det var potatis jämt”, som en informant säger. Det gällde framför allt dagens huvudmål, middagen, som liksom på landsbygden i äldre tid äts mitt på dagen. I Jonsered gick då de fabriksarbetande jonseredsborna hem och åt. Stommen i måltiden var ett stort lerfat med skalpotatis ”för att det gick det åt mycket för vi hade inte råd att äta så mycket sugel”. Som exempel på sovel nämns fisk två gånger i veckan, när fiskförsäljaren kom. När ekonomin var knapp, köptes främst sill, för den var billigast: ”Ibland hade vi bara sill, i stället för fisk, när det var fiskdag”. Salt sill såldes även i handelsboden, där man hade en stor silltunna. Köttbullar har nämnts. På torget kunde man köpa en korvsort, som kallades knackwurst. Man fick tre stycken för 25 öre. Det var uppskattad middagsmat för det blev mycket till var och en.

Till morgonmålet var bröd och kaffe det vanligaste, när familjen levde under knappa omständigheter. Brödet bakades hemma och fick torka på en stång i köket. ”Vi fick inte äta det färskt för det gick åt för mycket”. Man hade ingenting på brödet: ”Så vi fick bara bröd och så höga koppar med kaffe och så fick vi sätta brödet däri och så tog man den första biten, när den hade mjuknat lite och bet utav och så satte vi den bakom och så tog vi nästa”. De som arbetade i fabriken fick med sig smörgåsar med bröd och ost. Det var deras frukost som de åt på den första rasten. I familjer som hade det litet bättre ställt kunde man som pålägg hacka ägg och blanda med smör. Att äta ett ägg, kokt eller stekt, var däremot inte vanligt.

I de fattigaste jonseredsarbetarfamiljerna var det en händelse om man fick ett ägg. Det kunde förekomma, att barnen fick det av en granne, när de hjälpt henne skölja tvätt: ”Ibland hade hon kokat det och då låg vi och tänkte, när vi sköljde dessa här kläderna: ’Om hon kunde hinna och koka det här ägget’ för ibland så sa hon: ’Jag har inte hunnit och koka, men du får två till din mamma i stället’. Och då skulle ju mamma ha det till mat”.

Efter arbetsdagens slut åt man kvällsmat. Också vid det målet var potatisen i regel stommen, som man fick äta så mycket man ville av. Till den serverades ibland en salt sill som familjens sju medlemmar delade på. Till sillen och potatisen fick man lingon, som familjen plockat. På onsdagen eller lördagen, då man köpte billig skummjolk av en man som kom vandrande från Bergum, kunde kvällsmaten bestå av rågmjölsgröt.

På söndagarna fick man skorpor i stället för det torkade brödet till frukost. Skorporna köptes av en försäljerska, som stod nere vid landsvägen med en stor korg med vetebröd och skorpor.

Jonsereds stationshus. Äldre litografi.

Skorporna kostade 1 öre styck och man köpte för en krona skorper varje vecka. Redan på lördagskvällen kunde man få smaka av skorporna.

Till söndagsmiddagen var det köttsuppa eller köttbullar. Då fick man också efterrätt. Efterrätten var kräm på bär, som man plockat i skogen eller i säsongen rabarber, som man fått av någon granne. Till kvällsmat på söndagarna kunde man få smörgås med smör och litet ost: "Och kanske någon gång, någon enda gång korv. Och då fick man en skiva och den flyttade man längre och längre ut så den skulle vara på slutet och då var det riktigt gott och då festade man, när man kom till korvskivan".

Stoltheten i att överleva

De här exemplen från berättelser om knappa och enkla måltider i början av 1900-talet strider mot vad jag inledningsvis sagt om att mat och måltid är ett privat område, som kan sägas vara en buffert i familjeekonomin och att otillräcklig eller otillfredsställande föda inte är något som man berättar om för utomstående. När informanterna berättar om måltiderna under uppväxtåren är det emellertid ett tidsavstånd på ca sextio år. I deras berättelser om de torftiga måltiderna förr, finns ett starkt inslag av stolthet; en stolthet främst över moderns förmåga att klara familjeförsörjningen – trots allt. Det kan vi anknyta till ett yttrande från den brittiska socialhistorikern Elizabeth Roberts, när hon intervjuades i Sveriges Radios Vetandets värld 1982. I programmet kom Roberts in på yrkesstolthetens betydelse bland de engelska arbetare hon intervjuat. När hon tillfrågades om vad arbetarna i okvalificerade jobb hade att vara stolta över, svarade hon med att säga:

De var stolta över att ha överlevt, över sin okvalighet, om man så vill. Att klara att överleva är en källa till stor stolthet.

De goda jonseredsberättelserna om den torftiga och otillräckliga maten i arbetarfamiljerna förr underbygger, att de mest privata svårigheterna i ett historiskt perspektiv kan få ett positivt värde. Också i Jonsered var det i många fall en bedrift att ha överlevt; där mödrarnas och hustrurnas förmåga att på otillräckliga löner föda

familjerna blir en källa till tacksamhet och stolthet över att, trots allt, ha överlevt under ytan av "mönstersamhällets" fina fasad.

Referenser

Artikeln är tidigare publicerad i Under ytan. Humanistdagboken 2005, nummer 18, Göteborgs universitet.

I antologin Jonsered. Stenåldersboplat, bruksort, kunskaps-samhälle, Bohusläns museum, Uddevalla (2005) skildras Jonsered ur många olika perspektiv. Där har jag en längre artikel om matvanorna i brukssamhället: "Vi skulle lära oss laga billigt".

Birgitta Skarin Frykman

Björngatan 17 A · 553 37 Jönköping
Telefon 036-34 04 70 · 036-418 94
Mobil 070-748 83 25

ÖPPETTIDER

Måndag – Fredag 13.00 – 18.00
Lördag 10.00 – 13.00

Andra tider efter överenskommelse

Köper och säljer: böcker, boksamlingar, vykort, äldre dags- och veckotidningar, småtryck, broschyrer m.m.

Äldst i samlingarna

Den 29 januari 2008 uppmärksammades att det äldsta sköldebrevet i Riddarhusets samlingar fyllde exakt 500 år – på dagen. Det nätta lilla pergamentet, 24 x 22 cm, som har förlorat sitt sigill, är kanske det äldsta föremålet över huvud taget i Riddarhusets samlingar. Brevet är utfärdat av riksföreståndaren Svante Nilsson (Sture) till "... Hakan Karlson j byrcherydh ..." (Håkan Karlsson i Björkeryd), Kungsäters socken, Marks härad i Västergötland och daterat "... söndagen nest före Kyndelsmesse dagh ..." (29 januari) 1508. Brevet ger Håkan Karlsson och "... hans ächte affödhe friihet och frälse ...". Vapenskölden är vackert målad på pergament och blasoneringen lyder: "... twa raggothe huunde then ene halff raggoth hwit nedhen sköllen på et blaath fieldh then annen offwen j sköllen blaapå eth hwit fieldh owen j hielmen en liggande halff raggothr hwunder bakdelen bla och främer delen hwith mellen tw horn Mwseringen ther raff hwit och bla...". I moderna termer skulle blasoneringen kunna lyda: ... en sköld delad i silver och blått, i vardera fältet en hund med rest ragg av motsatt tinktur, hjälmprydnad en liggande hund kluven i silver och blått mellan två horn av silver, på hjälmen ett hjälmfält i blått fodrat med silver samt med hjälmbindel i silver och blått.

För övrigt är litet känt om Håkan Karlsson. Vi vet inte om han var gift eller om han hade några barn. Ätten förefaller att ha

utslocknat med Håkan själv och kom därför aldrig att introduceras på Riddarhuset vid dess upprättelse 1625.

**Text och foto: Göran Mörner, riddarhusamanuens,
Riddarhuset**

Detalj ur sköldebrevet

Skarafesten den 17 november 1799

I Skara Stiftstidning av den 28 november 1799 refereras den fest som hölls i staden i samband med Kronprinsens födelse. Här följer vad som berättades i tidningen:

Öfver Hans Kongl. Höghets KronPrinsens födelse hafva denna Stads Innevånare sökt tillkännagifva sin underdåniga glädje på följande sätt: Den 17 dennes, eller den dag tacksägelsen för Hennes Kongl. Maj:ts Drottningens lyckeliga förlossning skulle göras, öppnades högtidligheten i förrsta dagningen med skott från de på Torget upstälde Canoner; hvilka skott, under det Psalmen: O Gud vi låfve Dig! affsjöngs i Högmässa Gudstjänsten, fortsattes i flera omgångar. Thorsdagen derpå d. 21 November samlades, i anledning af et dagen förrut af Rector Gymnasii, Histor. Lectorn Mag. Luth utgifvet Kallelse- Programme, Ortens och Stadens förnämste ÄmbetsMän med flera Ledamöter af Ridderskapet och Adeln, Eccleastique-Staten, Magistraten och Borgerskapet uti Trivial-Scholan och afhörde det Tal, som Græc. L. Lectorn Mag. O.A. Knös på Latinsk Vers författat. Så väl före som efter acten uppfördes af Director Musices Kull med biträde af härv. Capellet och Musik-älskare Instrumental Musique, hvarvid också en röst, med instämmande af Instrumenterne, affsjöng en för detta glada tillfälle författad aria bravura*. Efter actens slut begaf sig en talrik samling af ofvannämnde Stånd och Ämbetsmän til BiskopsBostället Brunsbo, för at där, efter skedd bjudning, middag, hvarunder de Kongl. skålarna i underdånighet druckos samt välönskningar för Konungen och hela det Kongl. Huset af upriktigaste hjertan yttrades.

Om aftonen af sisdnämnda dag hade Magistraten och Borgerskapet anstaltat om bal i Fru Strahlbergs hus vid Torget, som bevistades af Ämbetsmän från Landet och börjades med et af Borgmästaren S. Planck hållet Tal om Sveriges lyckeliga tillstånd framför andra Staters igenom Kongl. Maj:ts visa Regering och det glada hopp Hans Kongl Höghets Kron-Prinsens höga födelse Riket tillskyndad; hvarefter Sällskapet tillkännagaf, medelst skålars drickande och kanonskotts lossande, sin underdåniga fågnad öfver denna för Riket högst fröjdefulla händelse.

*Orden voro:

Gläds Fosterland. Du bönhörde blifvit!
Gläds, Du Din sällhet stadgad ser!
Dig Himlen är en Gustaf gifvit.
Den Han och GUSTAFS hjerta ger.
Dig Himlen än & c.

Nu --- hänryckt Gubbe gack at trycka.
Medborgerligt Din Sonsons hand
Och honom tilsäg samma lycka
Som GUSTAF ADOLPH ger sit land.
Och honom & c.

Kommentar

Kronprinsen som ägnades denna uppmärksamhet var konung Gustav IV Adolfs (1778-1837) och Fredrika Wilhelmina Dorotea av Baden (1781-1826) son Gustav av Holstein – Gottorp (1799-1877). Drottningen har givit namn åt två städer Wilhelmina

och Dorotea i Lappland. Det s.k. finska kriget 1808-09 slutade i nederlag för Sverige. Nederlaget utlöste en våldsam opposition främst bland officerarna och de yngre ämbetsmännen och skulden lades på kungen. I början av mars 1809 gjorde västra

armén uppror och 13 mars häktades Gustav IV Adolf av ett antal officerare i Stockholm.

Den 29 mars abdikerade han och hans farbror hertig Karl inträdde som regent. Sedan riksdagen inkallats, förklarade denna 10 maj, 1809 Gustav IV Adolf för avsatt. Därefter lämnade Gustav Adolf med sin familj landet i december 1809.

Efter att ha slagit sig ner i Basel i Schweiz skilde han sig 1812 från sin hustru Fredrika med vilken han hade fem barn däribland sonen Gustav.

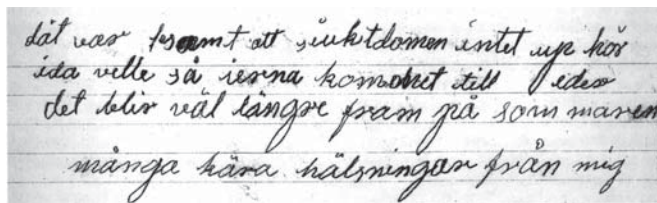
Gustav Adolf förde sitt kringflackande liv under namnet överste Gustafsson och han dog på ett enkelt, ruffigt värdshus – Zum weissen Rössl (Vita hästen) – i S:t Gallen 1837. Sedan Gustav IV Adolfs dottersondotter Victoria av Baden blivit Sveriges kronprinsessa 1881 började en viss omvärdering av Gustav IV Adolf i samband bl.a. med att hans kvarlevor 1884 fördes hem och begravdes i Riddarholmskyrkan.

Biskop i Skara vid denna tid var Thure Weidman (1744-1828, biskop i Skara 1789-1828). Det var således han som fick stå för kalaset ute på Brunsbo. Borgmästare var Svante Planck (1757-1826). Denne hade flera gånger representerat Skara som riksdagsman i borgarståndet. Lektorn Per Luth var prästson från Flistad och född 1744 och dog 1836. Återbördades till Skara 1772 som en slags bibliotekarie och blev 1778 lektor i historia. Lämnade lektoratet 1817 med professors titel. Olof Andersson Knös var född 1756 i Leksberg och avled i Skara 1804. Bengt Stenberg skriver i Skara historia II sid. 537:

Efter Skaralektor Olof Andersson Knös död 1804 överlämnade släktingarna en betydande del av hans stora manuskriptsamling till gymnasiebiblioteket, en annan del såldes på auktion. Den del som biblioteket fick omfattar 78 nummer och speglar Olof Andersson Knös många vittra, historiska och bibliografiska intressen. I centrum av hans samling står en stor brevkollektion med förbindelser till hela det slutande 1700-talets bildningsvärld

Johnny Hagberg

Ett brev säger så mycket

Västergötlands omvandling under 1800-talet speglas i serier av brev från familjemedlemmar som befinner sig på främmande ort, en del ända borta i Amerika, andra på studier i Sverige eller på arbete långt hemifrån. Brevnen speglar längtan hem, längtan till den älskade men också längtan till ett yrke både bland män och kvinnor. För detta var en tid då några yrken öppnades även för kvinnor; så olika som lärare och mejerist exempelvis.

Just den här brevsamlingen är extra intressant för västgötska läsare eftersom breven är knutna till olika delar av landskapet. Till en början är skrivandet sporadiskt, de skrivkunniga är inte så många och det är dyrt och besvärligt att sända brev. Ofta får man lita till att bekanta tar med dem på resor, postportot är ruinerande högt för vanliga människor.

Här kan vi ta del av vardagsbekymmer, kärlekssagor som kan bli sega på grund av föräldramotstånd, men också möta unga människors drömmar. Inte minst unga kvinnors. Många av brevskriverskorna har stora förhoppningar på framtiden. De skall skaffa ett yrke och få en tillvaro där de råder över sitt eget liv.

Ofta spricker planerna skändligen. Sjuka föräldrar kräver att flickorna kommer hem och sköter om hemmet och föräldrarna. Pengarna räcker inte till för deras utbildning eftersom bröderna naturligtvis går i första hand och kostas på. Ordet "naturligtvis" är inte menat som ironi i det här sammanhanget, märkligt många av de unga kvinnorna verkar också tycka att det är självklart att pojkar i familjen har företräde. De skall ju (kanske) bli familjeförsörjare, medan flickorna helst skall gifta sig och därmed bli försörjda.

Det går också att märka att tidiga brev inte var särskilt privata. Inte minst breven från Amerika lästes av många, de berättade ofta i rosa om det goda livet i det nya landet och detta lästes av många i bygden med emigrationsplaner. Men även brev mellan syskon verkar vara skrivna med hänsyn till att föräldrarna säkert också ögnade på dem. Alltför personliga problem gick inte att ta upp. Och när det gör sker det ofta i märkliga omskrivningar, inte minst gäller detta kvinnor och barnafödande. Men den tidens kvinnor kunde förstås koderna och begrep precis budskapet bakom de undandligande orden.

Boken har mycket intressant att berätta om människors tillvaro förr, och här får den intresserade även tips på rader av andra brevsamlingar som kan ge mycket information om just den bygd man är intresserad av. Enda invändningen är det ofta tunga vetenskapliga språket i analyserna av texterna. Nu undrar jag ibland om boken enbart vänder sig till bottenlöst lärda personer och inte alls till vanliga människor som är intresserade av släkten och hembygden.

Hans Menzing

"Ack om du vore här", 1800-talets folkliga brevkultur. Författare: Britt Liljewall. Förlag: Nordiska Museet. 228 sidor med engelsk sammanfattning, förteckning över brevsamlingarna på Västergötlands Museum i Skara med flera brevkav, men också tips på lämpliga webbadresser.

"För ro skull" – J G Thuns skissbok återfunnen

Johan Gustaf Thun, var son till komminister Lars Thun i Husaby. Johan Gustaf föddes i Medelplana 1798. Student i Uppsala 1817, prästvigd 1821 och predikant i Händene 1826. Fick tjänsten som komminister i Husaby 1840, men begärde och fick kgl Maj:ts tillstånd att återlämna fullmakten. Kort därefter, 1843 dog han, endast 45 år – av "slag" i Stommen Händene, där han bodde.

Vid 32 års ålder börjar han rita av kyrkor, herrgårdar, men även vardagsbilder från hemmet. Skissblocket som är litet till formatet (18x11 cm) kallar han "För ro skull". Den allra första skissen är daterad 25 juli 1830, och visar Varnhems kyrka, Himmelskällan med berget Billingen i bakgrunden. En lustig detalj i just denna bild är att en vandrare med rejäl hatt och vandringsstav, bärades en rejäl säck under armen, råkar vandra förbi just som Thun gör sin skiss.

Totalt är det 51 blad i skissblocket. Motiven kommer från Skara med omnejd. Höjentorp, Tubbetorp, Brunsbo, Kungshuset på Axevallded samt kyrkorna i Eggby, Härlunda, Broddetorp. Även från Husaby och Skälrumstrakten finns några bilder. Fadern var som sagt komminister i Husaby. Från Mariestad finns en handfull bilder, bl a en helt unik teckning på Mariestad kronohäkte 1831 (se bilden). Utseendet på denna byggnad var tidigare helt okänt. Kronohäktet revs 1848 när nuvarande fängelset i Mariestad byggdes. Men även orter långt från Skara finns med. Alingsås, Trollhättan, Vänersborg och flera platser i Dalsland. Bland de mer udda bilderna märks prästvigningen i Skara domkyrka år 1832 och en teckning på Napoleons boning på S:t Helena.

Skissblocket är intressant på grund av dess ålder och detaljrikedom. Fotograferingskonsten var ännu inte uppfunnen under de år som Thuns skissbok tillkom. Det var först 1839 som Daguerre uppfann kameran. Därför är skissblocket en viktig pusselbit för hembygdsvetenskapen, när nu tidigare okända miljöer lyfts fram ur glömskan. Styrelsen i Föreningen för Västgötlitteratur har därför beslutat att utge Thuns skissbok, med kommentarer. Ansvarig för projektet är Hans Menzing, och boken beräknas kunna utges under 2009.

Skissblocket har funnits i privat ägo sedan lång tid tillbaka, men har nu förvärvat och återfinns i handskriftssamlingen vid Stifts- och landsbiblioteket i Skara. Förvärvet möjliggjordes tack vare en donation av en privatperson.

Sven-Olof Ask

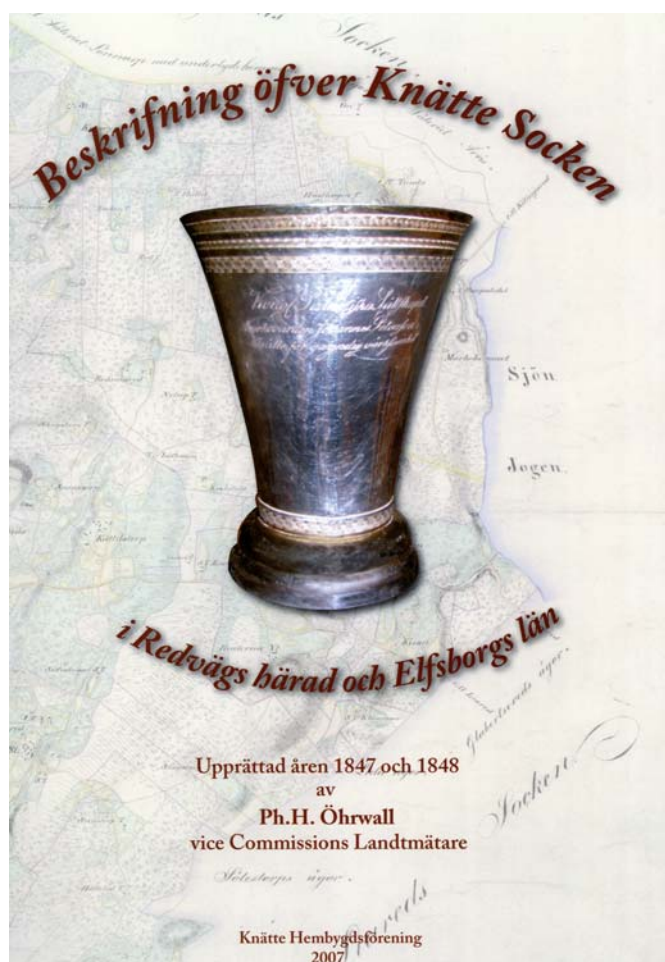
ANTIKVARIATET I SKÖVDE

Monica Lindström

Döbelns gata 1
541 50 Skövde
Tel. 0500-41 06 56

Öppet
To-Fre: 10-13, 14-18
Lör: 10-13

Knätte på 1840-talet

Knätte hembygdsförening har som målsättning att ungefär vartannat år ge ut en skrift om den egna bygden förr eller nu, i första hand med intresse för bygdens invånare. 1999 hade man tillsammans med övriga hembygdsföreningar i Redvägs härad stor framgång med boken Tusenårs-skiftets Redväg. Efter skriften Naturreservatet Knätte Kullar 2005 återkommer man nu med en beskrivning av Knätte på 1840-talet.

I en inledning berättar Bengt Östmark bakgrunden i form av en instruktion 1827 att lantmätarna skulle upprätta geografiska sockenkartor med tillhörande beskrivningar. De ambitiösa målsättningarna uppnåddes aldrig. I Västergötland beskrevs tjugo socknar varav två i nuvarande Ulricehamns kommun, Murum och Knätte, och det är lätt att hålla med Östmark om att dessa beskrivningar är värdefulla tidsdokument som ger en utmärkt bild av förhållandena i socknarna.

Därför är det förnämligt att hembygdsföreningen nu gör detta dokument tillgängligt för dagens läsare. Den gamla stavningen är bibehållen, liksom gamla uttryck, men några svårigheter att förstå texterna är det inte. Den som bor en bit från Knätte skulle däremot ha uppskattat en kompletterande jämförelse med dagens Knätte. Det skulle ha ökat behållningen avsevärt.

Hans Menzing

Beskrifning öfver Knätte Socken i Redvägs härad och Elfsborgs län. Upprättad åren 1847 och 1848 av Ph H Öhrwall, vice Commissions Landtmätare. Redigering, text och foto: Göran Efraimsson. Utgivare: Knätte Hembygdsförening. 43 sidor med ordförklaringar, illustrationer och en fin separat karta.

Kyrkohistoriskt seminarium 2008

VÄSTERGÖTLANDS MUSEUM

Skara stifts kyrkoberivningskommitté

Förändringars tid

Onsdag 10 sept

19.00 – 20.00 *Isländska sagalitteraturen som källa till kristnandeprocessen.*
Audur Magnusdottir, Fil.Dr Universitetslektor Historia, Göteborg

Torsdag 11 sept

Moderator: Professor Bertil Nilsson

9.00 – 12.15 Välkomsthälsning

Värnhemsgrävningen och spåren av kristnandet
Maria Vretemark, arkeolog, Fil Dr, Skara

Kristnandet ur östgötskt perspektiv
Rikard Hedvall, arkeolog, Linköping

Kaffepaus

Kristianiseringen från en skånsk utsiktsplats
Mats Anglert, arkeolog Fil Dr, Lund

Tidig mission i Nordeuropa, biskopsdömen och sockenbildning
Bertil Nilsson, professor i kristendomens historia, Göteborg

Panelsamtal mellan förmiddagens föredragshållare

12.15 – 13.30 Lunch

13.30 – 14.30 *Religionens plats i en senmodern kultur*
Anders Bäckström, professor i religionssociologi, Uppsala

14.30 – 14.45 Paus

14.45 – 15.45 *Föreställd hedendom. Alternativa perspektiv på Skandinaviens högmedeltida bildkonst*
Gunnar Nordanskog, Fil Dr. Stiftsantikvarie, Linköping.

15.45 – 16.00 Avslutning

18.30 Kvällsmässa i Skara domkyrka

MED RESERVATION FÖR ÄNDRINGAR

Ny bok om livet på Läckö slott

Det var 1999 som det stora verket om Läckö slott gavs ut. Den boken omfattade en bra bit över 600 sidor – och hette *Läckö – landskapet, borgen, slottet*.

Denna bok kompletteras nu av en ny bok, som handlar om kök och hushåll på Läckö. Utgivare är Stiftelsen Läckö slott, och arbetsgruppen bakom boken är Chatarina Sjölin, Erik Holmström och Ingrid Larsson Haglund.

Alla som besökt Läckö slott har förr i tiden slagits av slottets vackra yttre – och samtidigt förvånats över de många mer eller mindre tomma rummen inne i slottet. Detta har på senare år förändrats väsentligt. Antalet tomma rum har år efter år minskat – och i år har ett kök och en bagarstuga öppnats för allmänheten. Det är tack vare en energisk stiftelse med hjälp av goda bidrag, denna gång från Sparbanksstiftelsen Skaraborg (Skara). Ett projekt *Kök och Hushåll på Läckö* har pågått sedan 2002 och resultatet föreligger nu i form av en bok.

Lyckligtvis är källorna till livet på Läckö under 1600-talet och familjen De la Gardie mycket rika. Mycket detaljerade inventarielistor finns, där i stort sett varje pryl är förtecknad, med angivelse av i vilket rum som den förvaras i. Även förteckningar över hushållets inköp av mat och dryck är omfattande – och det är just tack vare dessa inventerieförteckningar som den nu utgivna boken kunnat tränga in på djupet vad gäller det dagliga livet på Läckö.

Förutom en stor mängd färgfoton på interiörer och inventarier från slottet, finns gott om kartmaterial och andra doku-

ment avbildade i boken. Kort sagt – författarna har gjort rejäla djupdykningar i arkiven, bl a i Göteborgs landsarkiv, där det s.k. Läckösamlingen finns. Men även i Riksarkivet (bl a Magnus Gabriel De la Gardies samling) och i Lunds Universitetsbibliotek finns mängder av dokument med anknytning till familjen De la Gardie och Läckö.

Greve Magnus påstods av en resenär (Magalotti) vara den vackraste mannen i världen – men samtidigt den sämste hushållare och störste slösaren i världen! Och om man läser vad som bjöds på vad gäller mat och dryck i slottet, så kan nog det senare påståendet äga viss riktighet. Det sparades inte på rätterna – om man behövde färska ostron från Västkusten – så fick dessa levereras med ryttare som red natt och dag. Det gällde att hinna fram innan ostronen var otjänliga. Vin fick åt i stora mängder – en vanlig dag i oktober månad 1669 gick det åt ca 45 liter vin av olika slag. Fast – man tvättade även håret i rehnskt vin – allt drack man tydligen inte upp.

Boken är försedd med mängder spännande information om mat och hushåll på 1600-talets Läckö, därtill med ett flertal bilagor om matsedlar, inventarier samt mått och vikt. Att måttenheten *Oxhuvud* omfattar 235 liter var för mig en nyhet. Eller att ett *Ankare* rymmer 39,25 liter. Arbetsgruppen är att gratulera till ha skrivit en vacker och informativ bok om vårt kära Läckö.

Huvudkapitlet i boken är *Läckö slott och greve Magnus De la Gardie* (Holmström/Sjölin), *Från ladugård och trädgård på greve Magnus Läckö* (Holmström), *Ur Läckös fatabur* (Sjölin) samt *Furstlig måltid och folklig spis* (Larsson Haglund). Omfånget är 235 sidor och boken är givetvis inbunden. Boken kostar ca 280:- och kan beställas direkt från Läckö, tfn 0510-484662 (Sjölin).

Sven-Olof Ask

MATS REHNSTRÖM
Rara böcker, bibliografi & handskrifter

ANMÄL DIG FÖR ANTIKVARIATETS
NYHETSBREV

- De skickas till abonnenterna via E-POST
- Nyhetsbrevet distribueras i PDF-FORMAT
- De utkommer med en till två veckors mellanrum.

ANMÄLAN GÖRS ANTINGEN VIA E-POST:
rehnstroem@svaf.se

ELLER VIA FORMULÄRET PÅ VÅR HEMSIDA:
www.matsrehnstroem.se

K G Cedergren – fältläkare, amatörarkeolog, intendent och författare

Dr Cedergren sommaren 1940. Foto: Gösta Cedergren.

En av de mest kända profilerna i Vänersborgs historia är regementsläkaren och sedermera Vänersborgs museums intendent K G Cedergren. De handlingar som Cedergren efterlämnade förvaras numera vid Kulturlagret i Vänersborg där de nyligen uppordnats. De bjuder på intressanta inblickar i en mycket aktiv persons liv och gärning under det tidiga 1900-talet.

Karl Gustaf Cedergren föddes 1867 i Vänersborg och dog i samma stad 1941. Efter studentexamen i Vänersborg 1886 påbörjade han direkt sina medicinstudier i Uppsala och blev 1898 med. lic. vid Karolinska institutet i Stockholm. Därefter arbetade han som läkare vid olika regementen, bl. a. vid Västgöta regemente i Axvall från 1904 till 1912, och när detta regemente sedan överflyttades till Vänersborg fick han möjlighet att återvända till sin födelseort. Vid sidan om sitt arbete som läkare hade Cedergren också ett livslångt intresse för kulturhistoria och då särskilt arkeologi och skråhistoria. Bl.a. samlade han på föremål från stenåldern och vaxkopior av hantverkssigill.

Cedergrens efterlämnade handlingar skänktes av hustrun Elsa till Vänersborgs museum redan på 1940-talet. Försök att uppordna dessa har tidigare gjorts men inte förrän nu, i början av 2000-talet, har tillräckligt med tid kunnat avsättas för att slutföra arbetet. Svårigheten har bl.a. legat i att sortera och tolka handlingarnas disparata innehåll, inte minst då Cedergrens piktur med tiden blev allt mer otydlig.

Arkivet omfattar hela 4 hyllmeter handlingar; *personhandlingar*, *insamlat tryckt material* (begravningsprogram, förordningar, böcker, debetsedlar), manuskript och reseberättelser (bl.a. till artiklar, tal och såväl tryckta som otryckta böcker) samt **koncept till den förhistoriska föremålskatalogen** (17.000 fynd). Därtill kommer handlingar rörande skråväsen, *excerpter och utdrag ur Kungl. brev och protokoll* och ett *kortregister* över användbar litteratur och allehanda företeelser och händelser som intresserade Cedergren, samt diverse militära kartor och ritningar.

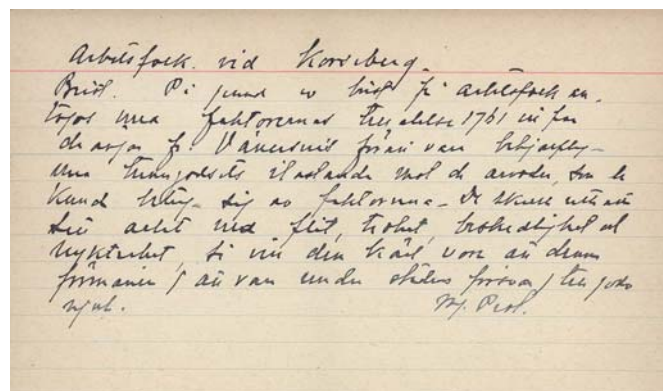
Det mest omfattande materialet utgörs emellertid av *tidningsklipp* som behandlar *humaniora, medicin och naturvetenskap* från 1910- 1930-talen, vilka märkts med olika littera beroende på innehåll och sedan monterats i album och på lösa tillklippta brunpappersark. Tidningsklippen ger inte minst en spännande inblick i vad som intresserade en person med breda intellektuella intressen under 1900-talets tidigare del.

Cedergren var dessutom en flitig författare. Hans första utgivna bok var "Vänersborgs museums historia" (1924). Två år senare utkom "Ur Vänersborgs stads hävder. Bidrag till Vänersborgs historia" (1926) som först hade publicerats som artiklar i Elfsborgs Läns Annonsblad (ELA). På 1930-talet utgavs vidare genom Vänersborgs Boktryckeris (F. Borg) försorg tre mindre skrifter "Stadzens gata och dess accessoarer i historisk belysning", "På arkeologisk exkursion i Vänersborgstrakten" och "Brakteaten från Vänersnäs – En tidsbild från romersk järnålder i Norden".

Tre artiklar finns också publicerade i Vänersborgs Söners Gilles Årsskrift: "Om urmakareyrket i äldre tider och dess utövare i Vänersborg". (Minnesskrift 1905-1930), "Bidrag till Vänersborgstraktens förhistoria. I. Stenåldersbebyggelsen" (1932) och "Paul Sandelhielm. En kulturskildring från 1800-talets Vänersborg" (1934).

År 1935 gav Cedergren ut skriften "Om hantverksbruk (Gewohnheiten) vid ämbeten och brödraskap" som trycktes hos Länstryckeriet i Vänersborg. I Cedergrens arkiv finns dessutom en uppgift om att han även har utgivet en skrift med titeln "Ur äldre belysningsteknikens historia" (1923), i detta fall på eget förlag. Denna har dock inte återfunnits.

Cedergrens stora projekt var emellertid att skriva en bok om Sveriges skråhistoria. I arkivet finns därför talrika excerpter ur olika arkiv, fotografier på sigill och korrespondens i ämnet, vilket skulle tjäna som underlag för boken. Tyvärr fick han dock aldrig tillfälle att själv slutföra detta arbete, men det kom ändå att publiceras genom Nordiska museets försorg som 1944 utgav publikationen "Svenska skråsigill. K. G. Cedergrens efterlämnade anteckningar redigerade och kompletterade av Gösta von Schoultz".

Cedergrens anteckning: Arbetsfolk vid Korseberg [Vänersborg] ... Excerpt från Magistratens protokoll 1761. Ur kortkatalog A - H.

Bland Cedergrens många efterlämnade utkast och manuskript finns bl.a. flera versioner av "De äldsta människoraserna i Europa", som dels publicerades i Västra - Dals Tidning och dels användes till föredrag i Humanistiska förbundet i Vänersborg. Ett annat ämne som Cedergren intresserade sig för var bebyggelsehistoria, vilket framgår av titlar som "Nordens äldsta bebyggelse", "Sveriges bebyggelsehistoria" och "Bohusläns bebyggelsehistoria".

Vid sidan om sitt arbete som regementsläkare var Cedergren under åren 1920 - 1941 intendent och ansvarig för Vänersborgs museum - en verksamhet som sköttes ideellt och oavlönat. Trots dessa uppgifter och arbetet med publikationerna var han ändå aktiv i föreningslivet. Cedergren var bl.a. medlem i Humanistiska förbundet i Vänersborg, Vänersborgs Söners Gille,

Frimurarlogen och Götiska förbundet. Han innehade dessutom flera förtroendeuppdrag för Vänersborgs stad och var också känd som en god föredragshållare och som aktiv debattör i den lokala tidningspressen.

Han kom på så vis att tillhöra stadens etablissemang och vid en omröstning i lokaltidningen i april 1926 hamnade han därför bland landshövdingen och andra storheter på en hedrande 4:e plats bland herrarna som en av "Vänersborgs i våra trakter mest populära personligheter". Genom att Cedergrens arkiv nu är uppordnat öppnar det sig en intressant möjlighet att närmare följa verksamheten hos en av museets föregångsmän och stadens mer bemärkta söner.

Clary Winberg

Munkar och Nunnor

Domkyrkans Dag i Skara
6 - 7 september 2008

BÖCKERNAS HUS

antikvarisk bokhandel, Lars Angshed

öppet: mån-fre 10-18, lörd 9-13

Slingvägen 1
Box 100, 549 21 TIDAN

tel: 0500-470052
mobil. 0737-430293

www.bockernas-hus.se

"valde sveonerna en viss Hakon"

På tiohundratalet fanns en svensk kung, som hette Håkan eller Hakon. Vi vet mycket litet om honom. Redan hans namn väcker frågor. Det förekommer varken förr eller senare inom de ätter som då konkurrerade om kungamakten.

Den enda ursprungliga skrivna uppgiften om honom finns i Adam av Bremens krönika. Denna går fram till 1072. I ett tillägg till krönikan, som kan vara några år yngre – men ändå nästan samtida med valet av Hakon –, står det, att efter att Halsten, Stenkils son, hade blivit fördriven och Anund från Ryssland avsatts "valde sveonerna en viss Hakon, vilken tog den unge Olavs moder till äkta". Olav är troligen Olav Kyrre Haraldsson. Modern är Elisabeth, som blev änka, då Harald Hårdråde stupade år 1066. Hon var dotter till storfurst Jaroslav och Ingegärd Olofsdotter i Kiev, där svearna hade goda kontakter. Hon var alltså dotterdotter till Olof Skötkonung och även därigenom ett attraktivt gifte för en svensk tronpretendent. Hakon har regerat efter tronstriderna, som följde på Stenkils död och fram till att Inge den äldre kom till makten vilket han hade gjort senast 1080. Snorre och andra upprepar att en sveakung vid namn Hakon regerade efter Stenkil och före Inge, men har inget att tillägga om honom.

Exkurs 1: Att varken Snorre, Saxo eller någon annan berättar något mer om Hakon kan bero på att hans mellanhavanden med norrmän och danskar varit fredliga. Att gifta sig med den norske kungens mor kan ha varit ett inslag i en överenskommelse om fred. (Olof Kyrre regerade 1067 – 1093). Kyrre betyder just "den fredlige". Haralds andra änka Tora, som tillhörde Arnmödlingarnas inflytelserika släkt från Tröndelagen, gifte sig med danske kungen Sven Estridsson. De danska kungarna sökte ofta stöd hos trönderna i kampen mot kungarna av Härfağers ätt.

Den ukrainsk-amerikanske forskaren Pritsak hävdar att han med hjälp av några runstenar kunnat avslöja Hakon/Håkans ursprung. En grupp om två uppländska (U513 och U540) och två sörmländska runstenar (Sö179 och Sö279) beskriver tillsammans en syskonskara och dess föräldrar. Fadern, som heter Emund, har sönerna Ragnar, Anund, Erik, Håkan och Ingvar tillsammans med Ragnhild från Rimbo samt Harald och en dotter tillsammans med Tola från Gripsholm. Runstenarna är resta runt 1040. Stenen U540 är rest på Husby-Sjuhundra – d.v.s på mark, som kungen disponerade. Avbildningar finns i Mats G. Larssons bok om Ingvarståget.

Av ristningarna framgår att Ingvar är den berömde Ingvar den Vittfarne. Hans bror Harald stupade på samma vikingatåg. U 513 och U540 måste vara huggna före år 1036, då Ingvar seglade bort i österled, eftersom han på dessa nämns som runstensresare tillsammans med sin bror Håkan. Sö 179 och Sö 279 måste vara resta efter 1041 eftersom de berättar att Ingvar och hans bror Harald stupat. Ingvar beräknas vara född 1016 och var Emunds femte son (av dem vi känner till). Erik reste Sö 279 till deras minne och kan vara en av de två med namnet Erik, som stupade i kampen om den svenska kungamakten runt år 1070. En Håkan blev till slut kung efter Stenkil. Pritsak hävdar med övertygelse att namnen i brödraskaran stämmer så väl överens med tidens makthavare att familjefadern Emund måste vara Olof Skötkonungs äldre son och att den Håkan, som till slut får kungamakten efter Stenkil, därmed är Olof Skötkonungs sonson Håkan Emundsson. Mats G. Larsson har en annan kandidat

Medeltida kungaval. Vår
det så här det gick till?
Träsnitt från 1800-talet.

- också denne ättling till Erik Segersäll - som avfärdas energiskt av Pritsak

Men det finns en egendomlighet, som Pritsak inte lagt märke till. Det var bröder och mödrar, som lät rista runtexterna över Emunds stupade söner men aldrig Emund själv. Han omnämns enbart som far men aldrig som runstensresare. Detta är anmärkningsvärt eftersom Emund Olofsson (kallad Gamle eller alternativt Slemme) enligt Snorre har kommit åter till Svitjod senast 1035 och levde fram till ca 1060. Han har alltså varit "på plats" åtminstone när de två yngsta runstenarna restes. Dessutom kan man ifrågasätta att denne Emund skulle ha hunnit skaffa sig fem söner i Mälardalen under början av 1010-talet eftersom - fortfarande enligt Snorre - Olof Skötkonung omkring år 1005 sände honom som barn till hans mors släktingar i Vendland då styvmodern "icke var god mot honom". Omständigheterna talar snarare för att saknade fadern är Emund Eriksson - enligt den legendariska Olofssagan i Flatöboken bror till Olof Skötkonung och en period samregent med sin mor Sigrid Storråda över "Götland". Denne Emund kan ha varit gott och väl 30 år, då Ingvar Vittfarne föddes och ha dött före 1030.

Eftersom Håkan Emundsson är en äldre bror till Ingvar måste han vara född före 1016 och har hunnit bli 55 år eller mer, då han blev kung ca år 1070. Det finns inga uppgifter om hur länge han levde men han behöver inte ha varit död ens då hans efterträdare Inge d.ä. framträder i dokumenten. 1081 skrev Gregorius VII ett brev ställt till I och A., och kallar dem för visigoternas kungar. Att I. betyder Inge Stenkilsson är de flesta överens om. Några menar att A står för Inges äldre och nästan okände bror (H-)Alsten som regerade en kort tid före Hakon och sedan fördrevs från tronen. Inget hindrar dock att det står för (H-)Akon och att denne samregerade med Inge en tid.

Exkurs 2. Inskriften på runstenen (U11) på Adelsö i Mälaren har tolkats som: "Råd du runorna rätt. Tolir bryte i Roden lät rista dem åt konungen. Tolir och Gyla lät rista (runorna), makarna båda som minnesmärke. Håkan bjöd rista". Ristningen är gjord i Öpirs stil och dateras därmed till perioden 1070 - 1110. Även om inskriften inte explicit säger att uppdragsgivaren Håkan var kungen, så är den åtminstone ristad under den tid då Adams Hakon var kung. Stenen har en kunglig anknytning även genom att den står på Hovgården.

Valet av namn ger indikationer på vem man är släkt med. Kungaätter är oftast konservativa i sitt val av namn. I Erik Se-

gersälls ätt använde man sig av namnen Erik, Olof, Anund, Emund, Björn men ingen känd medlem av ätten heter Hakon eller Håkan. Kanske är det en inflytelserik norsk släkting, som är namngivare. Också moderns namn, Ragnhild, var vanligare i Norge. Håkan Emundssons mor kan ha varit släkt med Ladejarlen Hakon Eiriksson (död 1029) och man velat påminna om honom genom namnvalet. Hakon Eirksson har en tid varit väl etablerad i Mälardalen och enligt Pritsak hänvisar flera runstenar (U617, Sm76, Sm127 och Sö260) till honom och hans två söner Assur och Ulf.

Med Pritsaks och runstenarnas hjälp får man en något fylligare bild av den "Hakon som sveonerna valde". Han är då född runt år 1010 och son till Emund Eriksson - Olof Skötkonungs bror. När Håkans bröder Erik, Anund, Ragnar, Ingvar och Harald fallit ifrån är han ättens huvudman och väljs av sveonerna till kung ungefär år 1070. Han har då hunnit bli minst 55 år. Efter valet har han gift sig med Elisabet - Haralds Hådrådes ena änka och dotterdotter till Olof Skötkonung. Hon har hunnit bli 45 - 50 år. Han lyckas undvika konflikter med grannländerna. Han efterträds av Inge Stenkilsson senast 1080 och kan möjligtvis ha samregerat med denne en tid.

Trots att de båda inte har mer än förnamnet gemensamt har historikerna försökt att jämkä samman Håkan Emundsson i Mälardalen med Håkan Röde i Levene. Men det är en annan diskussion och mycket hypotetisk.

De viktigaste källorna har varit:

Adam av Bremen. Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar. Översatt till svenska och kommenterad, 1984

Konungaboken. Snorres Kungasagor i utgåva av H.O.H. Hildebrand. Rikligt kommenterad och försedd med bilagor, 1869

Larsson, M. G., Ett ödesdigert vikingatåg. Ingvar den vittfarne reser 1036 - 1041, 1990

Lindquist, I., Västgötalagens litterära bilagor, 1941

Pritsak, O., The Origin of Rus. Old Scandinavian Sources other than the Sagas, 1981

Sturlasson, S., Nordiska kungasagor 1-3. K.G. Johanssons översättning, 1993

Tolkien, Ch., (editor) The Saga of King Heidrek the Wise. Den isländska texten och Tolkiens översättning till engelska med kommentarer, 1968.

Satt Sveriges förste biskop i Skarke?

Vid de ännu inte helt utvärderade utgrävningarna bakom klostermuseet i Varnhem har det framkommit en stor kyrkogård, använd från 800-talet till 1100-talet, med en träkyrka från ca år 1000 som tillbyggdes med en stenkällare på 1030-talet och ett långhus av trä. Allt byggdes slutligen om till en romansk stenkyrka¹. Detta är en enastående arkeologisk upptäckt som kommer att medföra en ny syn på Sveriges historia för tiden omkring år 1000. Stenkällaren tolkas av mig som en kunglig gravkällare efter engelsk/dansk förebild och detta visar att impulserna till kyrklig organisation och riksbildning kom just därifrån, vilket jag sedan länge hävdar². Här skall endast antydas en möjlig omtolkning av några punkter i den traditionella historieskrivningen, delvis på grundval av reflexioner av tidigare författare³.

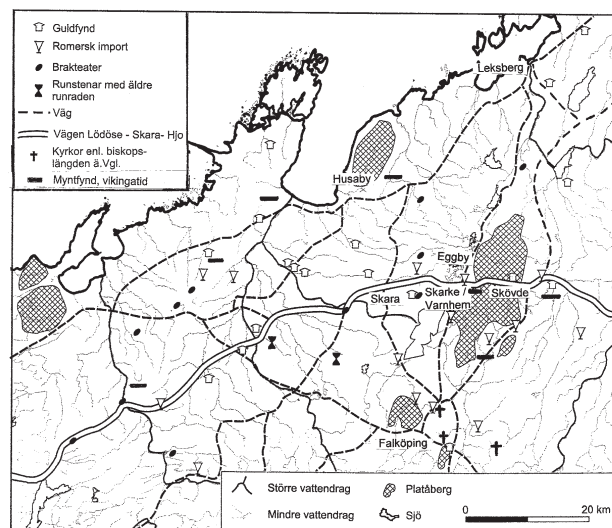
Dåvarande landsantikvarien Ulf Erik Hagberg skriver i sin sammanfattning om Skaratraktens förhistoria: "Man kan fråga sig varför inte det som sedan blev staden Skara växte upp på slutningen av Billingen, exempelvis i Varnhem" (Skara 1 s. 116).

Veterligen finns det inte några lämningar från järnåldern inom stadsområdet i Skara. De gravar som påträffats under domkyrkan tycks vara från mitten av 1000-talet och den skalmur som påträffades där år 1999 dateras till samma tid⁴. Längs den gamla vägen österut mot Varnhem och Skövde finns det däremot en rad lämningar från järnåldern. Här finns bl.a. Brunnsbo storäng, Djurgårdsäng, Järsyssla, Götala, Tempelbacken, och inte minst Varnhem med rika fynd från romersk järnålder samt en stor myntskatt med engelska mynt, vilken tolkas som en danagäld från Knut den stores tid.

Den äldsta och mest använda skriftliga källan är Adam av Bremen som skrev *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar* omkring år 1070. Adam har dock ofta tämligen oklara föreställningar om skeendet före sin egen tid. Exempelvis uppger han att Olof Skötkonung och hans halvbror Knut den store dog samtidigt (Bok II:73) medan de i verkligheten dog år ca 1022 respektive 1035. Han skriver också att "eftersom kristendomen ganska nyligen införts bland nordmännen och sveonerna, har ännu inga stift fått fasta gränser utan alla biskopar som accepteras av kung och folk uppbygger gemensamt kyrkan ..." (Bok IV:34). Vidare framgår att biskopsstolen i Skara periodvis var obesatt.

När det gäller tillkomsten av Skarastiftet skriver Adam att Olof (Skötkonung), efter att ha fått dra sig tillbaka från Svealand, "grundade en kyrka åt Gud samt inrättade ett biskopssäte i Västra Götalandet, ... Det är det stora samhället Skara, för vilket, på den mycket fromme kung Olofs begäran, ärkebiskop Unwan vigde Thurgot som den förste biskopen. Denne man skötte energiskt sin mission bland hedningarna ..." (Bok II:58). Adam anger ytterligare ett antal biskopar och detta brukar vara utgångspunkten för den biskopslängd som används.

I Sigfridslegenden uppges däremot att Olof döptes i Husaby källa av den engelske biskopen S:t Sigfrid, men detta dop omnämns inte av Adam. I Västgötalagens biskopslängd upptas först Sigfrid, därefter en Unni, som var vigd i England, och som tredje Astmund om vilken det står: "Han satte först stav och stol i Skara. Han gavs bostad här av allmänningen vid prästbolet Mildheden. I Skara ligger han". Denne Astmund brukar identifieras med en biskop Osmund om vilken Adam har mest ont att förtälja. Osmund är begravd i England men uppgifterna om att han satte stav och stol i Skara och även fick ett boställe kan inte avfärdas utan vidare. Uppgifter om marköverlåtelse bevarades noga i den

Karta över Nordliga leden genom Västergötland med fynd som visar europeiska kontakter under första årtusendet. Tidiga kristna begravningsplatser samt kyrkor enligt ä Västgötalagens biskopslängd är markerade, de ligger längs leden som går från Åtran via östsidan av Billingen till östra Väneren.

muntliga traditionen. Så långt vi vet är de första lämningarna av domkyrkan den ovannämnda skalmuren från mitten av 1000-talet, dvs. Osmunds tid. Som sjätte biskop anger biskopslängden Adalvard den unge (ca 1060) som "grävde grundval under Mariakyrkan" (= domkyrkan). Man har tidigare utgått från att flyttningen skedde från Husaby till Skara, men med kännedom om kyrkan i Varnhem bör även denna diskuteras. Ingenting hindrar att ett biskopssäte i Husaby samtidigt flyttades. Den kyrkliga organisationen under Hamburg / Bremen började ta form vid denna tid.

Källorna är uppenbart motstridiga men Adams uppgift om mission från flera håll blir bestyrkt. Hilding Johansson skriver: "Adams identifikation av det äldsta biskopssätet i Västergötland med det som fanns på hans egen tid saknar källstöd och har av en forskare betraktats som historiskt sett helt värdelöst" (Skara I, s. 398).

Om vi utgår från vad vi nu vet kan man konstatera följande: Biskopssäten skulle egentligen grundas i städer, men några sådana fanns inte i Västergötland omkring år 1000. Däremot fanns storgården i Skarke / Varnhem som varit bebodd i vart fall sedan romersk järnålder. Där finns rika fynd bl.a. "furstegravar" samt ortnamnet *Ullarlundir*. Gården ligger invid den gamla leden genom Götaland. Där finns en kristen begravningsplats som då använts i över hundra år med en nyuppförd träkyrka. Gården ingick i kungliga godscomplex under 1100-talet och den bör ha gjort detta även omkring år 1000. Skarke finns angivet som "Skadrughæ" år 1370 men det bör vara äldre eftersom det rimligen är det ursprungliga namnet. Socknen kallades Skarke tills på 1800-talet. Detta namn tycks inte ha någon rimlig tolkning vilket brukar tyda på hög ålder. Varnhem blev namnet på det område som gavs till munkarna av fru Sigrid ca år 1150. Lokaliseringen av ett första biskopssäte till den gamla storgården Skarke verkar både lämplig och sannolik. En stormans beskydd var säkerligen välbehövligt eftersom det då rimligtvis fanns personer som ogillade kristnandet.

Eftersom inga äldre lämningar är kända förefaller det rimligt att Skara med sin domkyrka anlades på jungfrulig mark, i likhet

med Sigtuna och Lund ett par generationer tidigare. Kanske på samma allmänning som det ovannämnda prästbolet. En sådan markupplåtelse bör också ha krävt tingsmenighetens godkännande, vilket knappast kan ha skett förrän större delen av befolkningen var kristnad. Behovet av beskydd var då också mindre.

Har Adam, när han skrev omkring 1070, blandat samman det äldsta biskopssätet, i Skarke, med det som fanns på hans tid, dvs. Skara? Där fanns då både biskop och domkyrka. I Skarke fanns ju på Thurgots tid (ca 1014–1030) en storgård med lång tradition, belägen på slutningen av Billingen, med en redan då gammal kristen kyrkogård och en träkyrka. Under 1030-talet uppfördes där en gravkällare av sten, som bör ha varit kunglig. Allt detta är lämpligt för en biskopskyrka som dessutom har ett namn som inte är helt olikt Skara.

Frågan kan i alla fall ställas. Andra frågor är varför biskopssätet flyttades och om nuvarande Skarke ödekyrka byggdes först när kyrkan vid klostret slutade användas som kyrka.

Carl Löfving

Noter

- 1. Jag tackar utgrävningsledarna Maria Vretemark och Tony Axelsson som välvilligt tillhandagått mig med uppgifter om utgrävningen.
- 2. Se artikel "Kyrkan i Varnhem – en kunglig gravkyrka" VFT under tryckning och Vid nordliga leden, Göteborg 2007.
- 3. Jag hänvisar till boken Skara I. Före 1700, Skara 1986, artiklar av Ulf Erik Hagberg, Birgit Sawyer och Hilding Johansson där då föreliggande källmaterial utförligt redovisas och diskuteras. J.A. Hellström diskuterar i Vågar till Sveriges kristnande, Stockholm 1996, kristnandet och dess organisatoriska konsekvenser.
- 4. Ragnar Sigsjö artikel "Skaramissalets Skara" i Skaramissalet, Skara 2006.

Mellan liljan och sjöbladet

Efter många förseningar utkommer äntligen denna praktfulla bok under hösten 2008.

Författaren Bo J Theutenberg genomför i boken Mellan liljan och sjöbladet en spännande färd från nutid ner i västgötsk forntid. I ruinen efter Gärdhems kyrka i Väne härad i Västergötland finns en magnifik lilja på en av de "liljestenar" som sedan urminnes tider legat i 1100-tals kyrkas kor. Theutenberg sammankopplar Gärdhems-liljan med den lilja som fördes som ett heraldiskt

vapen av flera gamla Västgötsläkter, bl a den i Redvägs härad kring Ulricehamn bosatta Vinstorpaätten. Andra släkter förde sjöbladet i sitt vapen. Kring temat Mellan liljan och sjöbladet spinnns en fascinerande berättelse berörande trakten kring Halleberg och Hunneberg. Men berättelsen sträcker sig vidare än så och berör hela Västergötland, i synnerhet bygden kring Vinstorpaättens sätesgård Vinstorp (Vinsarp) i Dalums socken i Redvägs härad. Två släkter och deras historia behandlas ingående i boken: Forstenasläkten och Vinstorpasläkten. Utgångspunkterna för Theutenbergs 30-åriga forskning är de släktsamband som redan under tidig medeltid fanns mellan Väne härad och Redvägs härad, där i synnerhet den urgamla lilje-förande Vinstorpaätten och dess avkomlingar kartläggs. Redan Vinstorpaättens stamföräldrar på modernet – Sigge Djäkn och Margareta Tomasdotter (griphuvud) – ägde på 1300-talet jord i Gärdhems och Västra Tunhems socknar i Väne härad. Samtidigt ägde de Gamlegården eller "Gamla Vinstorp" i Böne socken i Redvägs härad. På gårdar i Gärdhem och Västra Tunhem bodde ända upp i vår tid personer tillhörande släkten Tysk, bl a ryttmästaren Jakob Tysk (stupad i slaget vid Lund 1676) och hans son löjtnanten Olof Tysk (död 1729). I Theutenbergs studie binds släkten Tysk i Väne härad ihop med den väpnare Olof Tysk som är känd i källorna åren 1461–1482 och som bodde på sin sätesgård Lund i Knätte socken i Redvägs härad – inte långt från sätesgården Vinstorp – tillsammans med sin hustru och sina barn. Han hade även gårdar i Brunn nära Ulricehamn. Enligt Theutenbergs forskning var väpnaren Olof Tysks hustru en tidigare okänd dotter till riddaren Staffan Bengtsson på Vinstorp i dennes första okända danska äktenskap. I striderna mellan unionspartiet och det nationella partiet under Kalmarunionens slutskede stupade denne riddare på dansk sida i slaget vid Brunkeberg 1471. På grund av sin unionsvänlighet hade han t o m frändömts sina svenska gårdar, bland dessa Vinstorp, av riksföreståndaren Sten Sture d ä, som motiverade sitt beslut med att Staffan Bengtsson hade fört "avig sköld mot sitt rätta fosterland". De Tysk-släkter man senare återfinner i flera västgötska härader har således någon form av släktsamband med den urgamla Vinstorpaätten på Vinstorp i Dalums socken. För detta redogörs i Mellan liljan och sjöbladet.

Boken Mellan liljan och sjöbladet ger en intressant inblick i de gamla frälsesläkterna och deras betydelse för kyrkors tillblivelse och uppförande, gravvårdar och epitafier. Även hur kyrkliga tjänster och befattningar tillsattes genom förbindelser mellan de olika släkterna i det medeltida Sverige. Skriften är på ett levande sätt både svensk profanhistoria men framförallt en medeltida kyrkohistoria där Västergötlands äldsta historia visas upp.

Författaren Bo J Theutenberg, född i Trollhättan 1942, blev juris doktor och docent vid Stockholms universitet 1972, där han sedermera också var professor i folkrätt. Sedan 1966 tjänstgjorde han som diplomat i svenska UD, där han var ambassadör samt UD:s Folkrättssakkunnige. Även efter sin pensionering upprätthåller han en professur i internationell rätt i Jordanien. Hans släkt härstammar från gårdarna i Gärdhems och Västra Tunhems socknar. Han har utgivit ett flertal böcker och artiklar om Västergötlands historia.

Boken Mellan liljan och sjöbladet – omfattande ca 1200 sidor med ca 375 bilder och 25 genealogiska tabeller samt register och bilagor – utgör resultatet av hans kyrko- och profanhistoriska samt genealogiska forskning sedan trettio år. Boken utges i två delar.

Johnny Hagberg

För dig som förhandsbeställt boken är priset 400 kr. Vill du beställa den idag kostar den 600 kr och kan beställas genom Johnny Hagberg 0510-910 16. E-post: jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

När Jonas Alströmer uppvaktade kungen i Holmestad

När kung Adolf Fredrik och drottning Lovisa Ulrika sommaren 1754 närmade sig Enebackens gästgiveri i Holmestad hörde de på långt håll ett mångstämmigt bråkande. Då de tittade ut bakom vagnens gardiner fick de se en smått fantastisk syn. Där står en man av medelålder, klädd som en adelsman, elegant bugande och denne igenkänner de kungliga till sin förvåning som Jonas Alströmer, industrigrundaren från Alingsås. Bakom honom syns ett hav av 400 bråkande och skuttande får och mitt ibland dem angoragetter och herdar klädda i färggranna uniformer.

Lite vid sidan stod också en turk, åtminstone var det en man i turkiska kläder, med pösiga byxor, fez och snabelskor; det hela verkade välarrangerat och intresseväckande.

Kungaparet kliver ur kaleschen och åhör Alströmers högstämda tal, i vilket han prisar sina fårs fina ull och demonstrerar angoragetternas silkesmjuka hår; detta upplyser han, kunde användas till finare plagg och det mjuka garnet som de vävdes av kallades mohair.

Adolf Fredrik lyssnar nådigt och nickar välvilligt medan drottningen likt en herdinna vänslas med några lamm. Kungaparet träder sedan in till gästgivaren i Enebacken, som utan tveivel dukat fram det bäst huset förmådde.

PR-man

Jonas Alströmer hade i Holmestad gjort en av sina vanliga PR-insatser, denna gång för sin fåravel, som låg honom varmt om hjärtat men också krävde en del kapital. Alströmers olika verksamheter gick sällan med vinst utan fick drivas med statsbidrag och olika slag av subventioner. Med åren hade han därför uppnått en beundransvärd skicklighet i att utverka anslag till sina olika projekt och han hade ofta och länge de styrandes öra.

I Sverige rådde vid denna tid den uppfattningen att all import var av ondo, medan däremot export skulle premieras; denna politik kallades merkantilism. Alla Alströmers projekt kunde kallas merkantilistiska och det var därför lätt för honom att få stöd från de hattar och mössor, som under olika perioder hade majoritet i tidens riksdagar.

De flesta svenskar känner i dag till Alströmers industrier i Alingsås och att det var han som införde potatisen i Sverige; detta har inpräntats i generationer av skolelever. Nyare forskning vill hellre framhäva hans insats för fåraveln. Det hävdas numera, inte utan fog, att hans industrier var dagsländor som fick läggas ned när bidragen upphörde och att potatisodlingen blev allmän först långt efter Alströmers död.

Fåravel

De svenska fåren av lantras gav alltför grov ull och Alströmer verkade för den skull för import av får med mjukare och finare ull. Allmogen ville dock ofta ha grövre ull, de hemvävda vadmalsstygnerna med svenskull stod bättre mot både väta och slitage. Alströmer propagerade dock skickligt för sina utländska får. De första köptes från England 1715, spanska merinofår importerades 1723 och marockanska får 1753. Dessutom infördes fettsvansfår från Persien.

För att på ett rationellt sätt kunna bedriva sin expanderande fåravel fick Alströmer 1728 arrendera Höjentorps gård av kronan och det var därifrån hjorden med de 400 fåren drivits, när han uppvaktade kungen i Holmestad.

Angoragetter

De angoragetter som visades upp vid Enebacken för imponerade kungligheter och en häpen allmoge har sin egen historia. Alströmer hade hört talas om "kamelhårsbockar", som skulle finnas i Turkiet. Han skickade därför dit en av sina medhjälpare, Magnus Björling, och denne hittade djuren ifråga, som naturligtvis var angoragetter. Han fann dem i trakten av Ankara och forslade dem i korgar på kamelryggar närmare 80 mil till närmaste hamnstad. Av de sex som lastades levde bara två vid ankomsten till Göteborg. "Men tack och lov var de av olika kön" skriver Alströmer.

Angoragetterna skulle paras med getter av svensk lantras, men projektet blev aldrig lyckat; det kan nog kallas ett av Alströmers mera misslyckade merkantilistiska försök.

Sveriges första lantbruksinstitut

På Höjentorp tog Alströmer emot elever och dessa skulle sedan spridas ut över landet tillsammans med sina kunskaper. De hade då fått utbildning i färskötsel men också i Alingsås genomgått en grundlig kurs för att lära sig ullhantering, vävning och färgning. Dessutom skulle de var och en på sin ort propagera för potatis-, tobaks- och humleodling och leta efter färggräs lämpliga att färga ull med.

Alströmer lyckades också skaffa fram pengar till "provincial-schäfrar", ett slags färkonsulenter. Dessa kom att verka i nästan varje län och avvecklades först 1871. Flera schäferier inrättades också runt om i landet med avelsbaggar, stamböcker och korsningsförsök och självfallet tog man där också emot intresserade elever.

Med fog kan det påstås att Sveriges första lantbruksinstitut grundades på Höjentorp av Alströmer, det hade visserligen stark inriktning på fåravel men hade också växtodling och jordbrukslära på schemat.

Alströmer känd i Australien

Den svenska fåraveln låg verkligen Alströmer varmt om hjärtat och hans insatser där blev nog hans mest betydelsefulla, potatisen och manufakturerna i Alingsås i all ära. Det är faktiskt så att fårfarmare i Australien och på Nya Zeeland, och de bör veta vad de talar om, med respekt nämner Jonas Alströmers insatser inom europeisk fåravel. Nya världens får härstammar ju från Europa och kan delvis vara resultat av Alströmers merkantilistiska korsningsförsök för att fram finulliga får i Sverige.

Tore Hartung

Artikeln bygger på fakta hämtade ur en bok av Karl-Henrik Sunesson. Den heter Jonas Alströmer och hans verk och är välskriven och full av intressant läsning.

Bli medlem i Svenska Exlibrisföreningen.

Medlemskap erhålles genom insättande av årsavgiften 175 kronor (för medlemmar utom Sverige 225 kronor) på föreningens postgirokonto 33 45 82-4.

Föll för farligt fagra fresterskans former

Så här såg Dagsnäs ut sedan Lidköpingsarkitekten Helgo Zettervall betornat huvudbyggnaden 1874

Den originelle herren till Dagsnäs, Pehr Tham, och 1700-talets främste skulptör, Johan Tobias Sergel, hade mycket gemensamt: Konsten förstås, men också kärleken till Bacchus och Venus. På ren västgötska: De var båda glada i sprit och fruntimmer.

Men framför allt hade de Maja gemensamt. Den frodigt fagra fresterskan som ofta lockade Sergel att överge huvudstadens nöjen för slottet vid Hornborgasjöns strand.

Hovstatybildhuggare Sergel (eller Sergell som han själv stavade namnet) föddes i Stockholm 1740 av tyska föräldrar, men hans verkliga liv började kanske först 27 år senare när han kom till Rom och mötte Konsten med stort K. Där upplevde han lyckliga år tills Gustaf III kallade hem honom för att med sin bildhuggarkonst förgylla regimen med lämpliga beställningsverk.

Framgången var stor, lika stor som Sergels vantrivsel i Sverige. Trettiotre år, förlorade i Sverige, har helt och hållet ruinerat min talang, skrev han i ett av sina sista brev. För att tillfälligt döva depressionerna gjorde han elaka karikatyrer på sin tids kändisar. Gärna societetsdamer i högst oanständiga situationer. Ibland kunde de vara lite mer kärleksfulla, som när han avbildade den märklige vännen Pehr Tham och dennes fornnordiska fantasier som bland annat tog sig uttryck i att han för brännvin köpte upp runstenar och släpade hem till sin park.

Granne med Oden

Tham var nämligen övertygad om att Svea rikes vagga stått i Västergötland, närmare bestämt hemma hos honom på Dagsnäs. Oden bodde tvärs över sjön försäkrade han, men när han i Götiska förbundet hävdade att asken Yggdrasil, världsträdet i de nordiska sagorna, växte i hans park fick Per Henrik Ling nog. Han reste sig med ett kärnfullt. "Den står väl i helvete heller!" Och tågade ut så taktfast som anstår den svenska gymnastikens poetiska fader.

Annars var det få som sade emot Tham i dennes yviga spekulationer. Bortsett då från poeten och tidningsmannen J H Kellgren från Floby. Än mer retade det nog Tham när Anna-Maria Lenngren lockade skratt med en niddikt om en av hans böcker.

Sergel och Tham kom däremot bra överens, Sergel var ju knappast en dussinmänniska han heller. Dessutom hade de mycket

gemensamt, främst kärleken till flickan och flaskan. Ibland delade de bokstavligen på de glädjeämnena. Årligt talat var de gamla, feta, utlevade och svårligen gubbsjuka, men eftersom i vart fall Tham hade pengar var detta inget problem.

Maja som tröst

Dessutom hade de kanske charm upp i hög ålder. I den ändlösa raden av kvinnor i Sergels liv fanns flera berömda skådespelerskor. Plus Anna Rella, den enda som verkligen betydde något.

Men nu var Anna Rella död och Tham erbjöd sin vän tröst på Dagsnäs. Där fanns Maja, och även om Sergel visste att hans vän också vid påkommande behov själv lägrade hennes runda, mjuka hull, så hade hon välvilligt ställts till Sergels förfogande. Vad Maja tyckte om saken var förstås ingen som frågade efter.

Hur som helst så tycks de ha fattat tycke för varandra, den vidlyftigt kärleksfulle bildhuggaren och den unga vackra pigan. I högtidliga böcker framhålls gärna att Sergel ofta gästade Thams Dagsnäs, men det borde kanske framgå att främsta lockelsen stod Maja oftast för.

Hon fick rent av följa med Sergel till Stockholm 1805, officiellt för att stå modell. Vad som sedan hände råder delade meningar om. I en biografi om Sergel skall Maja ha blivit blyg och rädd och snart återvänt till Västergötland igen. I Falköpingssonen Harald Schillers bok om Tham, En originell herre, skall Maja tvärtom ha blommat upp och börjat leva livets glada dagar. Inte blev besöket kort heller, 1811 oroar sig Tham för att Maja blivit enleverad av en tysk baron som inte tycks ha för avsikt att ta hand om henne. Det hedrar faktiskt Tham att han mest tycks oroa sig för flickans framtid, "hon har alltid varit egenkär och aldrig frågat om råd." Fast han minns också att hon naken var som en flamländsk tavla. Ännu något år senare sänder han hälsningar till den "galna Maja", frågar om hon övergett sin baron och antyder att han gärna vill ha henne tillbaka.

Pehr Tham som en västgötsk guden Jupiter, skön Maja som sig själv och en närgånget stirrande konstnär, Tobias Sergel

Lyckligt äktenskap

Om de träffades igen framgår inte trots att de båda herrarnas brev är fyllda av gubbsjuka beskrivningar av kvinnliga bekanta. I Sergels fall gärna illustrerade på ett sätt som inte lämnar någon ovisshet om formen av umgänge. Det besynnerligaste är att Thams unga fru inte tycks ta illa upp. Han gifte sig med henne innan hon ens fyllt 15 och använde hennes stora hemgift till att köpa Dagsnäs och rusta upp gården. Men trots att hon inte kan ha

Under hänvisning till gamla myter kunde man ta ut svängarna. Här avbildar Sergel Maja som Leda tillsammans med en kärlekskrank svan.

varit okunnig om makens sidointressen så försäkrar alla samtida vittnen att äktenskapet var ovanligt lyckligt.

Kanske tyckte hon att snedsprången inte var mycket värre än hans alla andra besynnerligheter.

Hur det gick för Maja framgår inte men hon finns bevarad på bilder. Exempelvis en där Tham framställs som guden Jupiter av Dagnäs, Maja som sig själv, och en gubbsjuk Sergel som stirrar lystet. Mer mytologisk är en Stockholmsbild där Maja ritats som Leda lägrad av den minst sagt vild svan. Och den som tagit en svans gestalt är ju enligt sagorna guden Zeus själv.

Den som vill kan ju försöka tolka den bilden i sann Freudiansk anda.

Kanske var Maja tuff

Berättelsen om Maja på Dagnäs verkar ju som prototypen av historier om den unga utnyttjade flickan. Det är det förstås också, men kanske Maja så småningom blev den som utnyttjade de gubbsjuka herrarna. Eftersom hon insåg att en fattig piga inte hade mycket att sätta emot när husets herre, eller hans manliga gäster, kom pockande så kanske hon bestämde sig för att se till att hon själv fick ut så mycket som möjligt av samvaron.

Så väl i Stockholm gjorde hon karriär med den enda tillgång hon hade, sina rubenska former. Det hade nog roat henne om hon fått läsa de forna älskarnas trånsjuka brev om hur de saknar sin Maja, vad än karlarna tror är det starka kvinnor som styr världen, fast det vägrar männen inse. Hur det slutade för Maja vet vi alltså inte, men förmodligen blev hennes liv på detta sätt betydligt bättre än kvinnors vanliga öde att tidigt slitas ned av mängder av förlossningar och ständigt hårt arbete, gifta med fattig torpare som kanske både söp och misshandlade henne och barnen.

Hans Menzing

Mimers brunn
Arkeologi Etnologi & Historia i Västra Götaland
Årgång 2 2008 Nummer 1

Vilken succé för vår egen historiska tidning!

Skaffa en egen prenumeration på **Mimers brunn - arkeologi etnologi & historia i Västra Götaland**

Helårsprenumeration 250:- (6 nr)
Sätt in pengarna på bankgiro 5117-2286
texta namn och adress. För info:
vatteljuset@telia.com eller tel. 0512/205 19

GÖTEBORGIANAGRUPP BILDAD

Jämfört med Västgötalitteraturen är Göteborgslitteraturen förstås både en lillebror och ett sladdbarn – och samtidigt blott ”en delmängd” som det väl hette i någon variant av det svenska skolväsendet på 1970/80-talet. Hur som helst: det finns mycket skrivet också om Göteborg och det finns många som är intresserade av och samlar göteborgiana. Detta var utgångspunkten när vi några stycken för ungefär ett år sedan kom samman för att diskutera bildandet av en ”göteborgianagrupp”. Kan västgötasamlarna vara långt över tusen borde väl en göteborgsgrupp kunna bli åtminstone några tiotal, tänkte vi. Mötet hade föregåtts av ett upprop i Göteborgs hembygdsförbunds medlemsutskick. Nu ett år senare kan vi konstatera att vi fortfarande finns, att vi möjligen lärt oss krypa och gå, att vi har en sändlista på ett drygt 30-tal personer och att vi genomfört 6–7 möten, varav två studiebesök, på Universitetsbiblioteket för att ta del av utställningen av rariteter ur Hvitfeldtska biblioteket och på Landsarkivet i Göteborg för att bli träffa utgivarna av den nya boken om Majornas historia.

Gruppens målsättning är – i varje fall än så länge – att vara öppen för både renodlade samlare/bibliofiler och personer med ett mer allmänt lokalhistoriskt intresse. Målsättningen är att blanda enklare träffar, där deltagarna själva berättar om nyutkomna böcker eller tar med sig och demonstrerar något spännande från de egna hyllorna, med sammankomster, där vi har en inbjuden gäst som ”huvudattraktion” och med studiebesök på bibliotek och andra platser. Vid något tillfälle har vi också haft vykort som tema, med tonvikten lagd på lokalhistorisk dokumentation. Vi har försökt att träffas ungefär tre gånger per halvår. Redan från starten har vi kommit överens om att försöka vara ”interaktiva” och med det menar vi att vi inte i första hand vill vara en föreläsningsförening, dit man kommer, lyssnar och går hem, utan en sammanslutning, där alla efter förmåga bidrar till ”underhållning” och kunskapsförmedling och där vi försöker genomföra projekt tillsammans. Det finns några kamrater i gruppen, som har särskilt intresse av film och ett projekt, som löst diskuterats, är att försöka sammanställa en göteborgsk filmografi. Det finns flera i gruppen som har erfarenhet av lokalhistoriskt och annat skrivande och flera gemensamma skrivprojekt har varit uppe för överväganden.

Föreningens Meddelanden innehåller ju inte så sällan förnämliga bidrag och kortare anmälningar också om Göteborg, göteborgsförhållanden och nyutkommen göteborgslitteratur, men det är klart att det känns frestande för vår grupp att försöka åstadkomma ett medlemsblad specifikt för göteborgsintresserade och göteborgianasamlare. Vi har faktiskt också gjort ett provnummer av ”Göteborgiana”, som distribuerats elektroniskt. Men med färgbilder blir det ”elektroniska paketet” ganska stort och svårhanterligt, så en pappersversion är kanske ändå att föredra. Förutom andra fördelar med en traditionell trycksak. Vi får väl se vad som kan bli av det.

Vi vill med detta meddelande annonsera gruppens existens, vår avsikt är inte att konkurrera med Föreningen för Västgötalitteratur, endast att komplettera den. Alla med intresse för göteborgiana och göteborgsk lokalhistoria är välkomna att höra av sig till undertecknad under e-postadress:

jan.westin@medic.gu.se eller per telefon 031-131452.

Jan Westin

För några månader sedan blev jag ägare till ett bokband som en gång tillhört Magnus Gabriel De la Gardie. Det var ett helt brunt marokängband och (förmodligen) bundet av bokbindare Anders Andersson Bergman, Stockholm. Denne var en kort tid anställd som bokbindare hos rikskanslern Magnus Gabriel och blir 1670 Bokbindarmästare men avlider redan 1672 och ligger begraven på Klara kyrkogård i Stockholm. Han hann dock under sin korta verksamma tid binda en del vackra böcker bl. a. det nu beskrivna. På fram- och bakpärmarna finns ett mycket sällsynt Superexlibris präglat vilket visar på att boken tillhört greven Magnus Gabriel De la Gardie. Detta präglade exlibris som är gjutet av bokbindare Bergman är okänt för vår store förtecknaren av svenska exlibris C. M. Carlander och återfinns således inte i hans Svenska Bibliotek och exlibris. Det finns återgivet i Arvid Hedbergs 1949 utgivna Stockholms bokbindare s. 244. Då greven dör 1686 är detta utan tvekan det sista Superexlibriset som han låter tillverka för sig och sitt bibliotek.

I övrigt hade Magnus Gabriel ett flertal pärmexlibris. I denna artikel återges några av dem.

De la Gardie var född 1622 och han avled på sitt slott Venngarn 1686. Han ligger begraven i Varnhems klosterkyrka, den kyrka han låtit restaurera för egna medel och som på så sätt räddade kyrkan från ett totalt förfall.

Magnus Gabriel hörde till de stora förlorarna vid drottning Christinas reduktion.

Greven var under sin levnad känd som en stor donator. Även böcker skänkte han bort bl. a. till Uppsala universitetsbibliotek. Den mest kända av dessa böcker är den s.k. Codex Argenteus eller Silverbibeln. Boken hemfördes från Prag som krigsbyte av Köningsmarck och skänktes till Christina. Den försvann men återfanns av De la Gardie i staden Brabant och inköptes för 600 dukater. Tillsammans med en mängd andra böcker och handskrifter skänktes den till biblioteket 1669 men innan dess hade greven låtit beklä den med silverpärmar.

De la Gardies böcker var ofta bundna i gedigen röd marokäng eller pergament. De flesta var försedda med pärmexlibris. Även makan Maria Euphrosyne hade böcker med eget pärmexlibris.

De la Gardie hade betydande bibliotek på Läckö (här kan man fortfarande se märken efter vad hyllorna stått) och Venngarn, samt ett mindre i Stockholm och på Magnusberg. Varje bibliotek hade sin egen bibliotekarie.

Bok & Bibliotek '08

Möt oss på bokmässan i Göteborg

Bokälskare från hela världen möts på Bok- och biblioteksmässan som hålls på Svenska mässan i Göteborg den 25-28 september. Vår monter är som vanligt placerad i antikvariatsdelen av mässan, med monternummer B09:61. Vi delar monter med antikariat Tranan. Även i år finns våra kollegor i Västergötlands fornminnesförening och Skara stiftshistoriska sällskap att ha en egen monter. Denna har nummer D03:12.

Mässans öppettider för fackbesökare är torsdag 9-18, fredag 9-14. Då är entrépriset 180:-. Allmänhetens tider är fredag 14-19, lördag 9-18 samt söndag 9-17.

Våra medlemmar har möjlighet att hos oss förhandsbeställa biljetter som gäller för alla dagar/tider. Dessa kostar i år 120:- och beställs helst via email: sven-olof.ask@tele2.se

Eller 0511 16540 kvällstid. Beställda biljetter postas till resp. beställare och utnyttjade biljetter betalas i efterskott i vår mässmonter. OBS. Barn och ungdom 7-19 år betalar 50:- från fredag kl 14.00.

Välkomna till mässan!

Bokauktioner i höst

Traditionellt blir det två bokauktioner i höst. Den **11 oktober** och **15 november**.

Auktionerna hålls i Alléskolan i Vara.

Oktoberauktionen innehåller många spännande böcker – och även en stor svit av de sällsynta almanackorna som trycktes i Skara under 1730- och 1740-talen. Det var Birger Vassenius från Vassända utanför Vänersborg, som under åren 1728-1748 lät trycka almanackor *til Skara horizon*. Auktionskatalog utsändes automatiskt till de som i samband med årsavgiften inbetalt prenumerationsavgift härför.

Katalogen kommer i slutet av september månad.

Bokmässomedhjälpare?

Vi behöver medhjälpare i vår monter under bokmässan. Har du raska ben och några timmar över? Kontakta Sven-Olof Ask e-mail: sven-olof.ask@tele2.se